

כי אתה בחרתנו מכל העמים על שירו של אברהם ("יאיר") שטרן ועל תגובתו של אלתרמן

זיוה שמיר

ב-12 בפברואר 1942 נרצח אברהם ("יאיר") שטרן, מייסד ארגון הלח"י ומפקדו, על ידי המשטרה הבריטית במחבוא שמצא בדירת ידידו בשכונת פלורנטין. כידוע, כינויו המחתרתי ("יאיר") ניתן לו על-שם אלעזר בן יאיר – מפקד הקנאים במצדה, ואת מסכת חייו הדרמטית ליוו מימרות רמות שכל אחת מהן יכולה להירשם בדפי הקרב של הפיקוד הצבאי, להתנוסס על דגל או להיחרת על מצבתו של לוחם שנפל בקרב.

אוהביו ואויביו ידעו על פעולותיו ועל תכניותיו הנועזות, אך לא רבים מהם ידעו שהלוחם הוא גם חולם, הכותב במסתרים שירים המעידים על שני הקטבים של חייו: "יָפֵן, גַּם אֶנִּי חִמָּל וּמְשׁוֹרָר! / הַיּוֹם אֶכְתֵּב בְּעֵט - מִחַר אֶכְתֵּב בְּחַרְבִּי". לשיר זה, שבשוליו נרשם "פירנצה, ז' בתמוז, תרצ"ד" יש מוטו המלמד שגם בימי קדם היו לוחמים שידעו להצמיד חרב אל ירכם וגם למשוך בעט סופרים ("יִידַע נֶגֶן וְגַבּוֹר חִמָּל וְאִישׁ מִלְחָמָה"; שמי"א ט"ו, יח). בצדו נתן יאיר גם מוטו מארכילוכוס, המשורר ושכיר החרב, שהיה המשורר היווני הראשון ששירתו הועלתה על הכתב ונשתמרה בחלקה: "יִהְיֶינִי נוֹשֵׂא כְּלָיו שֶׁל אֶנְיָאֵלְיוֹס הַמֶּלֶךְ; / שִׁי אֶהוּב לִי נִתְּנוּ מוֹזוֹת: יִדְעֵתִי נֶגֶן".

שירי האהבה המעטים של יאיר המשובצים בין שיריו (שיריו ומכתביו עומדים לרשות הקורא [באתר פרויקט בן יהודה](#)) – הם שירי אהבה למולדת. כתביו מעידים על אהבה העולה על גדותיה לרוני אהובתו שהייתה לאשתו ולאם בנו, (בנו נולד, כידוע, לאחר מותו). אולם, את רגשותיו בתחום ש"בינו לבניה" השאיר למכתביו הפרטיים. רק את רגשותיו במישור הלאומי ביטא בשיריו ("שֵׁד הַרִימון", "יִהְיֶינִי אֶת מִקּוֹדֶשֶׁת לִי מוֹלַדֶּת", "לְבִי חוֹלָה בְּאַהֲבַת מוֹלַדֶּת"). בשירו המקוטע "לפייטנים" הוא מפציר במשורר להזין את נפשו באכזריות ובחמלה, באהבה ובשנאה: "פִּיטֹן, אֵל תַּחֲרֹז חֲרוֹזִים, בְּרָאָם! / רַחֵם, הַחֲרָם, הַלְחָם וְנַחֵם! [...] נִבְיָא נִתְתִּיד לְבֵית-יִשְׂרָאֵל, צוֹפֶה וּמוֹדִיעַ לְעַם מֵה מְלִיל. / לֹא מִג, הַעוֹשֶׂה לְהִטִּים, בְּעַל-אוֹב. / צוֹפֶה נִתְתִּיד לְבֵית-יַעֲקֹב".

ברי, יאיר רמז כאן לשירה הארץ-ישראלית המודרניסטית של חבורת "יחדיו", שפעלה בהשראת "מדיניות השלום" של ברית-המועצות, מבלי שתעמוד לנגד עיניה צרת העם. השירה העברית, גרס יאיר, אינה זקוקה לרב-מג כשלונסקי, העושה במילים כבלהטים, כבשירה הסובייטית. היא זקוקה ל"צופה לבית ישראל", כדוגמת אורי-צבי גרינברג (או לאחד מתלמידיו ב"קריית ספר" העברית, כגון אברהם ["יאיר"] שטרן), שאליו פונה הדובר בבקשה ובדרישה: "יְהִי שִׁירְךָ תְּרוּעַת-מְלַחְמָה, / תְּפִלַּת-נֶצְחוֹן וּבְרִכַּת-נְחֻמָּה".

רוב שירי יאיר נכתבו בשנות השלושים המאוחרות ובראשית שנות הארבעים (רובם אינם מתוארכים). יש להניח שאת שירו "אתה בחרתנו מכל העמים" הוא כתב בשנות המלחמה, כשהתחילו להסתגן ידיעות על מחנות ההשמדה, הגם שידיעה רשמית על חיסולם השיטתי של היהודים, עוד לא התפרסמה:

אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים

אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים,

שְׁנָהי לְמִשְׁסָה לְכָל עָם.

סָרְסוּ אֲנָשִׁים, אֲנָסוּ הַנָּשִׁים

וַיִּטְבְּעוּ טַפִּים בְּדָמָם.

אַתָּה רוֹמְמַתָּנוּ מִכָּל הַלְּשׁוֹנוֹת,

שְׁנָגַל קְלוּנָנוּ לְכָל.

וְקָלָה זֶד בְּאֵשׁ גְּוִיּוֹת מְעַנּוֹת

וְהָיָה פְּרִפוּרָן לוֹ מְחוּל.

אַלְפִים שְׁנָה לְשָׁמַיִם עוֹלָה

נִאֲקָה חֲנוּקָה בְּעֶשֶׂן:

"שְׁמַע יִשְׂרָאֵל!" אֵד לֹא בָּא הַגּוֹאֵל,

יַעַן קָם אֱלֹהִים לוֹ שָׁטָן.

בְּדָם־עוֹלָלִים נִשְׁחַטוּ כְּטֹלָאִים,
וּבְכָבוֹד יִלְדוּת כִּי נִגְעַל,
וּבְרִמְיָ־מוֹקֵד – הִנְנוּ נִשְׁבָּעִים:
בְּיָדֵינוּ עֲמָנוּ נִגְאַל!

צְמֵאֵי־גְאֵלָה, סְבוֹאֵי־מִשְׁטָמָה,
נִלְחַם עַד חֲרָמָה בְּצִיּוֹן.
וּבְדָם עֲשָׂרָה כָּל אֲמַת אֲדָמָה
נִכְפָּר- וְנַחֵג נִצְחוֹן.

שירי יאיר הם שירים פטרויוטיים עזי-מבע ובהם הצהרות רדיקליות בנוסח "מִשׁוֹנָה מִשְׁחָרָר
רַק הַמְּנוֹת", "נִלְחַם עַד חֲרָמָה", "יִלְדְנוּ בְּקוֹשֶׁת לְרֵשֶׁת [...] הַיִּבְּשֶׁת, הַיָּם – מִיָּם סוּף עַד פְּרֵת".
ניכר ששירו "אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים", המטיח דברים כלפי מעלה, מתכתב עם שירו
הנודעים של ביאליק "עַל הַשְּׁחִיטָה" ו"יִבְעֵר הַהֲרָגָה". כך, למשל, סוף הבית השני "גְּוִיּוֹת
מְעֻנּוֹת / וְהִיא פְּרִיזוֹן [...] נֶאֱקָה חֲנוּקָה בְּעֶשֶׂן" נכתב בעקבות מילותיו של ביאליק "בְּפִרְפֹּר
גְּוִיּוֹת [...] נְחַנְקוֹת בְּטַמְאָתוֹן".

ואולם, שירו של ביאליק מתנער מן הנוסח הקבוע של התפילות, שאינו אלא מצוות אנשים
מלומדה ואינו משקף את הזוועה, ואילו יאיר השתמש בנוסח התפילה כדי לחתור תחתיו
ולהרוס אותו. הוא לקח את הפסוק "אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים". "אתה בחרתנו מכל
העמים" הן המילים הפותחות את ברכת קדושת היום ב"יתפילת שבע" לשלושת הרגלים:
"אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים, אֶהְבֵּת אֹתָנוּ וְרָצִיתָ בָּנוּ וְרוֹמַמְתָּנוּ מִכָּל הַלְּשׁוֹנוֹת וְקִדְשָׁתָנוּ
בְּמִצְוֹתֶיךָ וְקִרְבַּתָּנוּ מִלִּבְנוֹ לְעִבּוֹדְתֶךָ וְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ עָלֵינוּ קִרְאתָ". יאיר השתמש במילות
התפילה ("בחרתנו... רוממתנו") לא כדי להודות לבורא על שבירך את העם והפלה אותו
לטובה, אלא כדי להאשימו על שהפקיר את העם לקלון ולמשיסה. הטחה כזו כלפי שמים
מצויה גם בשירים נוספים של יאיר: "יהיו-נא כבני אלוהים טהורים", "ילכנופיות המטורפים",
"ככוכבי השמים", ועוד.

בשירו של יאיר מובלעת הטענה שניתן היה אולי לגאול את העם, אך היושב במרומים לא סלל את דרכו של המשיח הגואל, אלא הציב משוכות בדרכו ("יען קם אלהים לו שטן"). השיר מסתיים בשבועה של המשורר, בשמו ובשם חבריו למחתרת, לגאול את העם מן השאול במו ידיהם ("הננו נשבעים: / בדינו עמנו נגאל!"), גם אם לא תשתלב דרכם עם ה"תכנית האלוהית" חסרת-הפשר לעכב את הגאולה:

צמאי נאֵלה, סבואי־משטמה,

נלחם עד חרמה בציון.

ובדם עשורה כל אמת אדמה

נכפר – ונחג נצחון.

*

עברו פחות מתשעה חודשים מיום נפילתו של יאיר, ונפל דבר בישראל: ביום 23.11.1942 התפרסמה הודעה רשמית מטעם הנהלת הסוכנות היהודית, שתפקדה כ"ממשלה שבדרך", ולפיה הנאצים משמידים באופן שיטתי את יהודי פולין. הידיעות על רצח היהודים החלו להופיע בכותרות ראשיות ברחבי העולם החל מיום 22 בנובמבר, וגם בישראל התחילו להתפרסם ידיעות שהנאצים פתחו במסע השמדה שיטתי של יהודי פולין. **אלתרמן**, שהועסק בעיתון "הארץ" כמתרגמן של ידיעות שהגיעו בטלפרינטר מסוכנויות הידיעות בעולם, נחשף לידיעות אלה לפני כולם. ביום 27.11.1942, הופיע בעיתון "הארץ" במדור "דגעים", שירו האקטואלי של **אלתרמן מכל העמים**, המטיח גם הוא, כמו שירו של יאיר, דברים קשים כנגד ההשגחה העליונה שבגדה בתפקידה:

אתה בחרתנו מכל העמים

(1942)

בבכות ילדינו בצל גרדמים

את חמת העולם לא שמענו.

כי אתה בחרתנו מכל העמים

אהבת אותנו ורצית בנו.

כי אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים
מִנּוֹרְבָגִים, מִצְ'כִּים, מִבְּרִיטִים.
וּבְצֶעַד יְלַדִּינוּ אֵלֵינוּ גְרָדָמִים,
יְלָדִים יְהוּדִים, יְלָדִים חֲכָמִים,
הֵם יוֹדְעִים כִּי דָמָם לֹא נִחְשָׁב בְּדָמִים –
הֵם קוֹרְאִים רַק לָאֵם : אֵל תַּבִּיטִי.

וְאוֹכַל הַגֶּרֶן בְּיָמִים וּבַלַּיִל,
וְהָאֵב הַנוֹצֵרִי הַקְּדוֹשׁ בְּעִיר רוֹם
לֹא יָצָא מִהִכָּל עִם צְלָמֵי הַגּוֹאֵל
לְעַמֵּד יוֹם אֶחָד בַּפּוֹגְרוֹם.

לְעַמֵּד יוֹם אֶחָד, יוֹם אֶחָד וַיְחִידִי,
בְּמָקוֹם שְׁעוֹמֵד בּוֹ שָׁנִים כְּמוֹ גְּדִי
יְלָד קָטָן,
אֶלְמוֹנִי,
יְהוּדִי.

וְרַבָּה דְּאָגָה לְתַמוּנוֹת וּפְסָלִים
וְאוֹצְרוֹת־אֶמְנוֹת פֶּן יִפְצְצוּ.
אֵד אוֹצְרוֹת־אֶמְנוֹת שֶׁל רֵאשִׁיעוֹלָלִים
אֵל קִירוֹת וּכְבִישֵׁים יִרְצְצוּ.

עֵינֵיהֶם מְדַבְּרוֹת : אֵל תַּבִּיטִי, הָאֵם,
אֵיךְ שׁוֹרוֹת אֶרְכּוֹת הַנְּחָנוּ.
חִילִים וְתִיקִים וַיְדוּעִים לְשֵׁם,
רַק קִטְנִים־בְּקוֹמָה אֶנְחָנוּ.

עיניהם מדברות עוד דברים אֲחֵדִים :

אֵלֵהי הָאָבוֹת, יְדַעְנוּ

שְׁאַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הַיְלָדִים,

אֲהַבְתָּ אוֹתָנוּ וְרָצִיתָ בָּנוּ.

שְׁאַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הַיְלָדִים

לְהִרְג מוֹל כְּסָא כְּבוֹדְךָ.

וְאַתָּה אֶת דְּמֵנוּ אוֹסֵף בְּכַדִּים

כִּי אֵין לוֹ אוֹסֵף מְלַבְדְּךָ.

וְאַתָּה מְרִיחוֹ כְּמוֹ רִיחַ פְּרָחִים

וְאַתָּה מְלַקְטוֹ בְּמִטְפַּחַת,

וְאַתָּה תִּבְקֶשְׁנוּ מִיַּד הַרוֹצְחִים

וּמִיַּד הַשׁוֹתְקִים גַּם יַחַד.

גם אלתרמן, כמו יאיר, כתב את שירו בעקבות "בעיר ההרבה" של ביאליק. כמו ביאליק הוא לא יצא בשירו נגד הרוצחים, אלא נגד שני אבות: נגד האב היושב במרומים ונגד "האב" הנוצרי, ראש הכנסייה הקתולית, היושב ב-"papal court" של הוותיקן (התואר "papal" מן המילה "pope" [אפיפיור] מקורה במילה היוונית *Páppas [πάππας]* שפירושה "אב" או "אבא"). שני האבות – היהודי והנוצרי – לא מילאו את תפקידם, ולא הגנו על הילד היהודי הקטן חסר-המגן שעבר את כל הפוגרומים כמו גדי נעקד ("שְׁעוֹמֵד בּוֹ שְׁנַיִם כְּמוֹ גְדִי"). באיקונוגרפיה הנוצרית מתואר ישו, בן-דמותו של משה "הרועה הנאמן", הנושא את הגדי על כתפו, ואילו האב הנוצרי לא השמיע קול מחאה על טבח הילדים מול עיני הוריהם, שנטבחו מבלי שתיחסך מהם תמונת ילדיהם הטבוחים.

כמו ביאליק, ב"בעיר ההרבה" ובגירסתו ביידיש ("אין שחיטה-שטאָט") לא פסח אלתרמן על דמות האם. ב"בעיר ההרבה" מזעזעת במיוחד היא תמונת התינוק הישן ובפיו פטמת שדה של אמו המדוקרה, ובצדו תמונת הילד שיצאה נשמתו ב"אמי". ב"אין שחיטה-שטאָט" מתואר ילד זה כמי שעל שפתיו גוועה ההברה "מאָ...". באמצע הקריאה לאמו (שורה 102). לא רק בשפה העברית שהיא שפה לאומית כלולה ההברה [MA] לציון "אימא". הברה זו כלולה גם במילה

המקבילה בלשון יידיש (במילה "מאמע" = "אימא") ובשפות רבות המדוברות במקומות שונים ברחבי העולם: *mother* באנגלית, *madre* בספרדית, *mama* ("מאט") ברוסית, ועוד ועוד.

בפואמה ביידיש מקבלת תמונת התינוק בחיק אמו המתה גוון של תמונת הפיאטה (תמונת ישו בחיק המדונה לאחר שהומת), וההברה הקטועה "מאע..." אף מתאימה לא רק למילה "מאמע" ("אימא"), אלא גם למילים "מריה" ו"מדונה" שמן האוונגליונים. המילה *Pieta* פירושה "רחמים" באיטלקית, והיא משמשת שם כולל לאותן יצירות אמנות – בציור ובפיסול – המציגות את מרים, המערסלת בחיקה את ישו ברחמי-אם, לאחר שהורידו את בנה המת מן הצלב. אלתרמן הפך את היוצרות, ובשירו הילדים מרחמים על האם: בראש וראשונה הם דואגים לאם, שנגזר עליה לראות את בנה בעת המתתו, ואינם חסים על עצמם.

לא מקרה הוא שאלתרמן שילב בשירו את השורה "בצעד ילדינו אלי גרדמים" יותר מפעם אחת (בווריאציות קלות). שירו נסב על הנספים במחנות ההשמדה, והמילה "גרדמים" זרה כביכול להקשר. ואולם, אלתרמן השתמש במילה "גרדום" משני טעמים: מן הצד האחד, הוא רמז לשירו של ביאליק "על השחיטה" שנכתב בתרס"ג על טבח קישינב: "יִכְלֶהְאָרְךָ לִי גַרְדָּם – [...]. דְּמֵי מִתָּר – הַדְּ קִדְקִד, וַיִּזְנַק דָּם רָצח". מן הצד השני, הוא זכר את שירו של יאיר ואת המתתו בפברואר 1942, וחרף חילוקי דעות קשים שהיו לו עם הרוויזיוניסטים, הוא רמז בעקיפין לשירו של יאיר ולקרבתו האישי. עולי הגרדום, או הרוגי מלכות, היו כידוע אנשי האצ"ל ולח"י שהוצאו להורג על-ידי הבריטים (או התאבדו בטרם הובלו אל הגרדום). ייתכן שגם התיאור האסתטי המזוויע של דם הילדים בסוף שירו של אלתרמן ("וְאֵתָהּ מְרִיחוֹ כְּמוֹ רֵיחַ פְּרָחִים / וְאֵתָהּ מְלַקְטוּ בְּמִטְפַּחַת") מתכתב עם התיאור האסתטי המזוויע של אנשי המחתרת המתים שדמם פורש שטיח הזרוע בשושנים לבנות בשירו של יאיר "חיים אנחנו במחתרת" על גישתם עם הגואל ("יִנְקְבִיל פְּנֵיו: יְהִי דְמֵנוּ / מְרַבֵּד אֶדָם בְּרַחוּבוֹת, וְעַל מְרַבֵּד זֶה מַחוֹתֵינוּ / כְּשׁוֹשְׁנִים הִלְבְּנוֹת").

שירו של אלתרמן, שעיקרו מובא מפי הילדים הטבוחים, הוא כתב-אשמה מזעזע, השואל בלי מילים את השאלה שרבים העלו: אם יש אלוהים בעולמנו, כיצד נתן אל זה להמית מיליון ילדים שלא חטאו מימיהם? גם משירו של יאיר גם משירו של אלתרמן (שנכתב כתשעה חודשים לאחר שירו של יאיר) עולה המושג "עם בחירה", והוא ספוג בכאב עמוק. מעלה אותו משורר הדואב לנוכח עמו השרוי בכי-רע. גם יאיר וגם אלתרמן רומזים שהעם היה מוותר על מילות השבח "אֵתָהּ בְּחִרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים" אילו ניתנה בידו האפשרות להציל את בניו ממוות.